

'Free to Choose'

Zolang er staten bestaan, zal er een debat gevoerd worden over het aantal taken dat de overheid op zich moet en mag nemen. Een extreme positie in dit debat wordt ingenomen door Nobelprijswinnaar Milton Friedman. Een bespreking van het boek 'Free to Choose' dat Milton samen met zijn vrouw Rose schreef.

De econoom Mancur Olson heeft eens opgemerkt dat sociologen en economen een verschillend 'ideaal' maatschappijbeeld voor ogen staat. Sociologen zouden, geïnspireerd door o.a. de bevindingen in Durkheims klassieke werk 'Le Suicide', voorstander zijn van een maatschappij waarin ieder stabiele en langdurige relaties heeft met familie, vrienden, buurt en collega's, en waarin grote en ingrijpende maatschappelijke veranderingen weinig plaats vinden. Economen daarentegen zouden het meeste zien in een mobiele en flexibele maatschappij, waarin de vermeende voordelen van het vrije marktmechanisme maximaal tot hun recht komen. Deze twee 'ideale' maatschappijbeelden zijn dus elkaars tegengestelde. Iemand die een helder en gepassioneerd pleidooi wil lezen voor het vrije marktmechanisme, en een flink aantal katten richting de 'bedilzuchtige overheid', kan goed terecht bij het door Milton en Rose Friedman geschreven 'Free to Choose'. Milton Friedman heeft in Nederland een uiterst conservatieve en omstreden reputatie, die misschien het best vergeleken kan worden met die van de behavioris-

tische psycholoog B.F. Skinner zo'n tien jaar geleden: Friedman is een soort Dr. Strangelove, ontegenzeggelijk slim maar moreel op de verkeerde weg. Deze laatste indruk wordt op een komische manier nog eens versterkt door de inleiding tot de Nederlandse vertaling van zijn boek 'Free to Choose' (Nederlandse titel: Aan ons de Keus). Die inleiding is geschreven door niemand minder dan ... Rienk Kamer!

Maar het is een boek met verrassingen. Er is bijvoorbeeld geen sprake van dat er in het boek fascistische of racistische ideeën gepropageerd worden. De Friedmans kunnen misschien het best beschouwd worden als toegewijde leerlingen van Adam Smith: Het marktmechanisme is als ordenende kracht in de maatschappij verre superieur boven alle menselijke pogingen om de maatschappij via richtlijnen of bevelen te sturen, en de rol van de overheid moet zich daarom tot slechts enkele, nauw omschreven gebieden beperken.

Het betoog wordt begonnen door duidelijk de elementaire economische principes uiteen te zetten, - Heertje heeft hier z'n meerderen gevonden. Ze zijn het oneens met de algemene strekking van het spreekwoord 'Van ruilen komt huilen', en menen daarentegen met Adam Smith dat wanneer een ruil tussen mensen volkomen vrijwillig verloopt, deze alleen zal plaatsvinden als beide partijen overtuigd zijn ervan te zullen profiteren. Bij een bijzonder groot aantal ruiltransacties wordt er gebruik gemaakt van geld; de waarden van goederen en diensten

worden uitgedrukt in geldprijzen. Als de belangrijkste functie van prijzen die tot stand komen op een vrije markt noemen de Friedmans de overdracht van informatie; uit de prijs van goederen of diensten kan afgeleid worden wat hun schaarste is, of hoe groot de vraag naar die goederen of diensten is, en individuele producenten en consumenten stemmen hun gedrag op deze informatie af. Belangrijk is verder dat deze informatie alleen terechtkomt bij degenen die ook iets met deze informatie willen en kunnen doen. Niemand van ons, behalve misschien enkele houthandelaren en beleggers, kent bijvoorbeeld de groothandelprijs van cederhout, en o.a. vanwege dit informatie-aspect achten de Friedmans een vrij marktmechanisme efficiënter dan een centraal geregeld economie waarbij de overheid letterlijk van alle markten thuis moet zijn.

Na een bespreking en illustratie van de 'onzichtbare hand van het marktmechanisme' komt de vraag aan de orde waarom het economisch vaak zo slecht gaat. De Friedmans geven hier een duidelijk antwoord op: Het is de schuld van de overheid die zich met zaken bemoeit die haar niet aangaan, zodat de markt niet meer goed werkt. Is het bij de onzichtbare hand van het marktmechanisme zo dat het beste resultaat voor allen bereikt wordt als ieder binnen nauw omschreven grenzen onbelemmerd het eigenbelang kan nastreven, bij overheidsingrijpen lijkt er volgens de Friedmans wel een andere onzichtbare hand in het spel te zijn, die mensen die uitsluitend het

algemeen belang willen dienen ertoe leidt om juist particuliere belangen te behartigen.

Wat zijn volgens de Friedmans de taken van de overheid? Dat is het beschermen van de staat tegen agressie van andere staten, het beschermen van inwoners tegen de agressie van andere inwoners, het produceren van goederen en diensten die de vrije markt niet kan leveren (bijvoorbeeld het aanleggen van wegen en het drukken van geld), en tenslotte het beschermen van armen, kinderen en zwakzinnigen. Uiteraard zijn er in een land waar de overheid zich uitsluitend tot deze taken beperkt en de vrije markt maximaal tot haar recht komt nog genoeg problemen, maar deze problemen verergeren volgens de Friedmans alleen als de overheid ze probeert op te lossen. Het punt is namelijk dat wanneer de overheid hiertoe pogingen in het werk stelt, ze een willig werktuig wordt in de handen van belangengroepen. De typische belangengroep heeft twee doeleinden: het ene is heel nobel en mooi, (bijvoorbeeld het tegengaan van de verloederende van de samenleving, of het beschermen van binnenlandse industrieën tegen 'oneerlijke' concurrentie uit het buitenland, of een rechtvaardige verdeling van woonruimte), en het andere doeleind is het naakte eigenbelang: Meer geld en macht. Dit eigenbelang wordt vaak bijzonder effectief gediend door de overheid maatregelen te laten nemen die op het eerste gezicht alleen gericht zijn op het nobele doel. Nu volgt een selectie uit de overvloed van voorbeelden van dit verschijn-

sel die in *Free to Choose* de revue passeren.

Tariefmuren

Adam Smith noemde reeds het oprichten van tariefmuren het resultaat van de verwarring die ontstaan is door de 'mooipraterij van belanghebbende handelaren en fabrikanten' (en hun werknemers voegen de Friedmans hier aan toe). Er schijnen weinig onderwerpen te zijn waar economen zo eensgezind over zijn als over de funeste gevolgen van tariefmuren. Op het eerste gezicht wordt er een mooi doel mee gediend: Binnenlandse industrieën en daarmee werkgelegenheid worden ermee beschermd. Wel is het zo dat als de consument als gevolg van de tariefmuren geen goedkope T-shirts uit Tanzania of video-decks uit Japan kan kopen, hij of zij ongevraagd gedwongen wordt de binnenlandse industrieën in die branches te subsidiëren door een hogere prijs te betalen. ('"Protectie" betekent in feite het uitbuiten van de consument'.) Deze industrieën hoeven ook niet meer internationaal te concurreren en zullen daarom steeds duurdere en slechtere produkten afleveren. Bovendien wordt het als gevolg van de tariefmuren gemakkelijker om een binnenlands kartel op poten te zetten, hetgeen nog meer ten nadele van prijs en kwaliteit zal zijn. In *Free to Choose* worden verschillende argumenten tegen een onbelemmerde import en export besproken, en ze worden alle terzijde geschoven. 'Het voordeel dat wij uit de internationale markt halen, zit in onze import. Export is de prijs die wij daarvoor betalen. Zoals Adam Smith duidelijk zag: De burgers van een land profiteren, wanneer zij in ruil voor hun export zoveel mogelijk invoeren of, omgekeerd, wanneer zij zo weinig mogelijk exporteren om voor hun invoer te betalen'. Indien buitenlandse producenten spotgoedkope produkten dumpen, dan kunnen we als consumenten daar

alleen maar dankbaar voor zijn. Het geld dat betaald moet worden voor deze buitenlandse produkten en diensten komt uiteindelijk weer terug in de vorm van bestellingen door het buitenland. Fel trekken de Friedmans van leer tegen het idee dat import 'slecht' zou zijn en export 'goed'. In dit verband brengen ze ook de westerse ontwikkelingshulp ter sprake. Deze beschouwen ze als een niet van eigenbelang gespeende almoes die grotendeels ten goede komt aan de bureaucratische apparaten van veelal dictatoriale regimes. Het zou veel beter zijn als de westerse landen de tariefmuren afbraken zodat het westerse geld terecht kwam bij diegenen in de ontwikkelingslanden die in staat zijn iets te produceren waar (internationaal) vraag naar bestaat. Dit is de juiste manier om een economie op te bouwen. De Wereldbank schijnt het hier mee eens te zijn, gezien de uitspraak 'Handel is beter dan hulp'¹.

Het verbieden van alcohol

De effecten van de drooglegging van de VS in de twintiger jaren zijn algemeen bekend. Er werd een geweldige markt geschapen niet alleen voor de onderwereld maar ook voor de overheid in de vorm van een kostbaar justitieel apparaat. De drooglegging is dan ook een paradepaardje in de verzameling voorbeelden van de ongelukkige effecten van overheidsinmenging in zaken die voorheen aan de burgers zelf werden overgelaten. Het is daarom opvallend dat de Friedmans geen warm pleidooi houden voor de liberalisatie van alle soorten drugs, pornografie en prostitutie. Blijkbaar was de behoudende ideologie hier in strijd met de liberale uitgangspunten. De opbrengst van de illegale handel in drugs in de USA is ongeveer tachtig miljard dollar per jaar. Van een onderwereld die over zulke budgetten beschikt moet wel een corrumperende invloed uit-

gaan, en verder wordt er een fiks belastingbedrag misgelopen. Hoeveel last heeft de samenleving van iemand die heroïne of iets dergelijks gebruikt, of naar een prostituee of een casino gaat? Niet zo veel lijkt me, tenzij door allerlei verboden er een automatisch contact met de onderwereld ontstaat en de prijs die voor de benodigde goederen of diensten betaald moet worden buitensporig ver boven de vrije marktprijs komt te liggen. Het argument dat na afschaffing van dergelijke verboden het hek van de dam zou zijn en steeds grotere bevolkingsgroepen zich aan deze voorheen verboden zaken tegoed zouden doen lijkt me aanvechtbaar. De Verenigde Staten gingen na de opheffing van de drooglegging ook niet ten onder aan drankzucht. Bovendien: 'Verboden vruchten smaken het lekkerst'. Deze common sense-mening wordt stevig ondersteund door experimenteel sociaal-psychologisch onderzoek.²

Het ingrijpen in lonen, prijzen en huren

'Economen weten misschien niet veel. Maar één ding weten ze heel goed: hoe men overschotten en tekorten produceert. Wil je een overschot? Zorg ervoor dat de overheid een minimum-prijs vaststelt die hoger ligt dan de prijs anders zou zijn. (...) Wil je een tekort? Zorg ervoor dat de overheid een maximum-prijs vaststelt, die lager ligt dan de prijs anders zijn zou.' Een overheid die bijvoorbeeld maximum huren of een maximum prijs voor brood voorschrijft, komt op het eerste gezicht voor economisch zwakkere groepen op. Maar het gevolg van deze maatregelen is dat er minder brood geproduceerd wordt en huiseigenaren bij gebrek aan winst minder huizen bouwen, zodat uiteindelijk de 'natuurlijke' huurprijzen nog hoger komen te liggen. Nu kan de overheid wel zelf brood gaan bakken of huizen gaan bouwen, maar hierin

hebben de Friedmans duidelijk weinig vertrouwen. Er moet naar hun mening naar gestreefd worden dat mensen hun eigen geld uitgeven, want iemand (i.c. de overheid) die andermans geld uitgeeft ten bate van weer anderen zal zowel minder op de kosten letten als op het resultaat van de uitgaven. Helaas zeggen de Friedmans in *Free to choose* niets over de Europese boterberg, maar minimum-lonen zijn een goed voorbeeld hoe overschotten (in dit geval overschotten aan arbeid) gecreëerd kunnen worden. Weliswaar hebben veel mensen met een laag inkomen baat bij een wettelijk minimumloon, maar als de prijs van arbeid omhoog geschroefd wordt dan wordt er minder arbeid in dienst genomen, zodat mensen die zonder de overheidsmaatregel voor een laag inkomen hadden kunnen werken, met die maatregel werkloos zijn. 'Het is ons altijd een raadsel geweest, waarom een jong iemand beter af zou zijn zonder een baan die 2.90 dollar per uur oplevert, dan met een baan van 2 dollar per uur.' De Friedmans wijzen er op dat in de USA het voornamelijk de zwarte jongeren zijn die hiervan de dupe worden, waardoor ze als gevolg van hun werkloosheid niet alleen financieel, maar ook wat betreft opleiding tijdens het werk en integratiemogelijkheden hier de boot missen.

Beschermde beroepen

Men zou verwachten dat vakbonden bij uitstek een doelwit van de Friedmans vormen, maar dit valt in zekere zin mee. Grootmoedig erkennen ze dat het recht op organisatie van de factor arbeid behoort tot het algemene recht op vrijheid dat ze bepleiten. Sterker nog, ze nemen de vakbonden in bescherming tegen het vaak geuite verwijt dat ze langdurige inflatie veroorzaken; alleen de overheid is naar hun mening hiervoor verantwoordelijk. Maar het zijn wel voornamelijk de al goed betaalde

werknemers die zich efficiënt kunnen organiseren en zodoende een nog hoger loon of salaris kunnen verwerven. De voordelen van de goed-georganiseerden zijn volgens de Friedmans de nadelen voor de slecht- en ongeorganiseerden. Interessant is dat ze in de eed van Hippocrates (een ongeveer 300 voor Christus in Griekenland opgestelde gedragscode voor artsen) elementen aanwijzen die reeds kenmerkend zijn voor vakbondsorganisatie, zoals het zo beperkt mogelijk verspreiden van vakkennis of het verdelen van de markt tussen artsen en chirurgen. Behalve dat vakbonden sommige lonen en salarissen forceren boven een niveau dat op een volledig vrije markt zou ontstaan, (hetgeen werkloosheid veroorzaakt), zien ze als belangrijk nadeel van vakbonds-inspanningen dat de overheid ertoe overgehaald wordt onaantastbare rechtsposities voor werknemers op te bouwen. Het ideaal van een flexibele arbeidsmarkt waar vraag en aanbod snel op elkaar inspelen wordt zo minder makkelijk realiseerbaar.

Het boek van de Friedmans laat zich lezen als één lang pleidooi voor de 'tijdelijk wrede, maar uiteindelijk toch heilzame politiek om de krachten van de markt hun werk te laten doen'. Dit pleidooi, in de vorm van een kritiek op de verzorgingsstaat, heeft een aantal humoristische kanten. Zo wordt een kolossaal overheidsgebouw beschreven waarin talloze ambtenaren werken. Ze houden zich bezig met voorlichting over de gevaren van tabaksgebruik. Een paar kilometer verder staat een ander kolossaal overheidsgebouw, weer met talloze ambtenaren. Ze houden zich bezig met subsidieregelingen voor de tabaksverbouw. Het pleidooi bevat ook een aantal wonderlijke argumenten. Een veelgehoord kritiekpunt op het 'laissez faire'-kapitalisme is bijvoorbeeld dat het genadeloos is voor kansarmen en

mislukten. De Friedmans brengen hiertegen in dat tijdens perioden van *laissez faire*-kapitalisme de liefdadigheid meer bloeit dan ooit, en dat grote fortuinen op deze manier op een efficiënte manier bij de behoeftigen terecht komen. De verzorgingsstaat 'doet gif in de bronnen van liefdadigheid'. Ook bestrijden ze dat het vrije-marktkapitalisme een systeem is waar de rijken de armen uitbuiten. Niets zou minder waar zijn. 'Nergens zijn de rijken rijker en de armen armer dan in die landen, waar de vrije markt niet toegestaan wordt', en ze wijzen op de communistische landen, feodale samenlevingen en grote gedeelten van Zuid-Amerika, waarin afkomst iemands positie bepaalt. Bovendien zou de afwezigheid van een vrije markt, of het slecht functioneren daarvan, initiatiefloze en passieve mensen met zich meebrengen, terwijl een vrije markt het tegenovergestelde tot resultaat heeft. (Dit wordt onder andere geïllustreerd met het verschil in mentaliteit dat er zou bestaan tussen Hongkong- en Rood China-Chinezen). De vaak bij grote groepen mensen bestaande weerstand tegen het vrije marktmechanisme wordt simpelweg verklaard door te stellen dat bij gebrek aan een dictator of een sterk op de voorgrond tredende overheid, veel mensen voor hun eigen mislukkingen toch aan iets of iemand de schuld moeten geven. Dat er zo vaak met succes een beroep op de overheid gedaan kan worden voor het oplossen van allerlei problemen, wijten de Friedmans gedeeltelijk aan de menselijke neiging om het eigen belang met het algemeen belang te verwarren. ('Wat in ons belang is, is in het algemeen belang.') Van meer gewicht is echter het verschil tussen geconcentreerde en verspreide belangen. Mensen die direct baat hebben bij een bepaalde overheidsmaatregel zijn zich daar goed van bewust en handelen daarnaar. De vaak veel

grotere groep die geschaad wordt door zo'n maatregel begrijpt dat vaak nauwelijks, en is bovendien meestal te omvangrijk en verspreid om tot actie over te kunnen gaan. Van de opvatting dat veel overheidsorganisaties van de verzorgingsstaat goed zouden functioneren als een aantal problemen in deze organisaties zouden zijn opgelost willen de Friedmans niets weten. 'Als natuurkundige zult u beseffen dat u geen willekeurige kenmerken aan chemische of biologische componenten kunt toekennen en niet kunt eisen dat katten blaffen of water brandt. Waarom denkt u dat de situatie bij de sociale wetenschappen anders is?' Toch pretenderen ze niet met het marktmechanisme een toverformule in handen te hebben waarbij vergeleken elke door de overheid geboden oplossing overbodig wordt. 'In ieder afzonderlijk geval waar om ingrijpen van bovenaf gevraagd wordt, dienen we de voor- en nadelen ervan zorgvuldig af te wegen.' Enige nuance is er in hun betoog dus nog wel te vinden. Niettemin komen de voorstellen van de Friedmans neer op de totale ontmanteling van de verzorgingsstaat en het herstellen van het *laissez-faire* kapitalisme. Een citaat geeft hun filosofie goed weer. Over de immigranten in de nieuwe wereld schrijven ze: 'Het ging hen goed, omdat ze aan hun lot werden overgelaten'. Opvallend is dat er in het hele boek geen zweem van twijfel over de juistheid van de eigen opvattingen is te vinden, hetgeen de duidelijkheid van hun standpunten overigens zeer ten goede komt. Ik geloof niet dat het terecht is om de Friedmans te portretteren als uitsluitend dienaren van 'het grootkapitaal', maar het is merkwaardig dat het idee niet in ze opgekomen schijnt te zijn dat de verzorgingsstaat misschien toch wel iets meer is dan alleen het produkt van lobbyende belangengroepen en voor hun eigen hachje opko-

mende ambtenaren. De onconventionele opvattingen van de Friedmans, in combinatie met hun soms boosaardige humor, maken van *Free to Choose* een vlot leesbaar boek waar menig een zich flink aan zal kunnen ergeren.

Noten

1. 'Voor groei is ander beleid nodig', *NRC-Handelsblad*, 8 juli 1986, p. 12.
2. Zie Brehm, J.W. *A Theory of Psychological Reactance*. Academic Press, 1966.

Frans Roes

Milton en Rose Friedman, 'Free to choose', Harcourt Brace Jovanovitch, 1980
Nederlandse vertaling 'Aan ons de keus', Brussel/Amstelveen, Acropolis, 1981.